Vakhtang Nanitashvili
Professor, Guram Tavartkiladze
Tbilisi Teaching University (GTUNI)

The Fourth Estate and the Fight for Georgian Statehood

(Abstract)

KEYWORDS: Fact, Event, Time, Georgia, Truth, The Fourth Estate, *Pikis Saati*, Freedom, Independence

9 April 1989 marked a decisive turning point in Georgian public consciousness. As the radio programme *Pikis Saati* declared, "Our consciousness was divided into two – before 9 April and after 9 April." That formulation captures the epochal character of the day and its enduring resonance.

Events then unfolded rapidly. Alongside the national struggle for independence, the very structures of statehood began to be reimagined. Were we prepared for such a transformation? Did we know how to respond? Journalism, by its nature, is an emotional practice; yet it also aspires to analytical rigour. In the immediate aftermath of 9 April, the Georgian media underwent a profound metamorphosis. It felt, collectively, like a long-held breath finally released: words acquired renewed force as we embraced the responsibilities and possibilities of the Fourth Estate.

Freed from Soviet-Russian censorship and ideological subordination, Georgian journalists found both the will and the

BRAMS 2023 May
Volume 4, Issue 8
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

space to speak as nationals rather than as instruments of a Communist Party directed from the Kremlin for nearly seventy years before the April tragedy in Tbilisi. The central question became both practical and ethical: what empowers us to fulfil the role of the Fourth Estate, and how can that authority be marshalled constructively in the service of the nation's pursuit of full sovereignty?

That power inheres in journalism's capacities to interrogate, to critique and to shape public deliberation. Responsible public journalism cultivates a more reflective polity, facilitates social healing, stimulates reasoned debate and supports individual civic development. These functions are integral to the realisation and defence of national independence and to the protection of constitutional freedoms against external domination. Georgia's historical struggles make these responsibilities palpably urgent; after 9 April, we came to understand that we were not merely chroniclers of history but active participants in its making, accountable to present and future generations.

The events of 9 April accelerated the disintegration of Soviet authority and hastened Georgia's path to statehood. Our programme, *Pikis Saati* (Prime Time), evolved into a forum for political analysis and fearless critique; topics once taboo were openly debated. Although the Soviet Union did not formally dissolve until 1991, Georgia's media inaugurated a new public sphere, purging many of the ideological residues of the former regime.

Nor should the legal and moral dimensions of this transformation be overlooked. Article 2 of the Universal Declaration of Human Rights affirms that "Everyone is entitled to

ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

all the rights and freedoms outlined in this Declaration, without distinction of any kind…". Reacquiring independence exacted a heavy price, and the rights enshrined in international instruments must continue to guide mass media practice. Journalists are entrusted with the duty to serve society within the law, to uphold conscience and to refrain from abusing democratic freedoms for partisan vengeance.

As a member of the first generation of independent Georgian journalists, I take pride in the role we played in shaping the nascent state. The Fourth Estate, when exercised with professionalism and civic-mindedness, proved indispensable to Georgia's emergence from Soviet rule. Our task remains the preservation of that legacy: to sustain journalism that enlightens rather than inflames, that builds institutions rather than corrodes them, and that contributes to a resilient, democratic statehood rooted in respect for human dignity and the rule of law.

BRAMS 2023 May
Volume 4, Issue 8

ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

ვახტანგ ნანიტაშვილი
პროფესორი, გურამ თავართქილაძის სახ.
სასწავლო უნივერსიტეტი

მეოთხე ხელისუფლება და ბრძოლა ქართული სახელმწიფოებრიობისთვის

საკვანძო სიტყვები: ფაქტი, მოვლენა, დრო, საქართველო, სიმართლე, მეოთხე ხელისუფლება, „პიკის საათი“, თავისუფლება, დამოუკიდებლობა

ჟურნალისტი თანამედროვეობის მემატიანეა. თუმცა, მას არ ძალუძს მიმდინარე მოვლენების სრულყოფილი შეფასება, რადგან ის ადამიანია, აქვს ემოცია, ამბისადმი საკუთარი დამოკიდებულება.

ერთი ხედავს ნახევრად ცარიელ ჭიქას...

მეორე – ნახევრად სავსეს...

ამ დროს, ორივე მართალია.

მოვლენის ზუსტი შემფასებელი დროა.

უემოციო ჟურნალისტიკა არ არსებობს. ამიტომ მიმდინარე მოვლენების მიუკერძოებელი აღქმა, თითქმის, წარმოუდგენელია. მითუმეტეს, ისეთი ქარტეხილებით სავსე ქვეყანაში, როგორიც საქართველოა ბოლო ოცდაათი წლის განმავლობაში. აქ მოვლენები კალეიდოსკოპური სისწრაფით იცვლება. როცა ამ დიდი სპექტაკლის მონაწილენი „სცენაზე“ არიან, გინდა თუ არა, უნდა გაითვალისწინო ეს ვითარება, როგორც პროფესიონალმა ჟურნალისტმა. ნებისმიერი შეფასება ყურადსაღები და მნიშვნელოვანია არსებულ რეალობაში. დღევანდელი განზოგადება, ადვილად შესაძლებელია, რამდენიმე წლის შემდეგ მცდარი აღმოჩნდეს. არა იმიტომ, რომ მაშინ შეცდი

BRAMS 2023 May
Volume 4, Issue 8
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

ფაქტის შეფასებისას და მხოლოდ მოგვიანებით მიაგენი სიმართლეს, არამედ განვითარებული მოვლენების ანალიზმა დაგანახა, რაღაც დაძველდა. რასაც ადრე სწორად და მისაღებად თვლიდი, დრომ თვითონ უარყო.

მოვლენებს მიდევნებული ჟურნალისტური თვალი უნდა აღწერდეს და აფიქსირებდეს ყოველივეს. განმსაზღვრელი კი დროა. როცა რამდენიმე თაობა შეიცვლება, მაშინ შეფასებაც უფრო სრულყოფილი იქნება. თუ 1918-1921 წლების ქართულ პრესას გავაანალიზებთ, ემიგრანტულ ჩანაწერებს საუკუნის გადასახედიდან შევაფასებთ, „ცივ გონებაზე“, თვითმხილველთა გარეშე, დღეს გაცილებით მეტის და სრულყოფილად დანახვა შეიძლება, ვიდრე XX საუკუნის პირველ ნახევარში.

ნებისმიერი ეპოქა სვამს კითხვას.

ნებისმიერი ეპოქა ითხოვს პასუხს ამ შეკითხვაზე.

რატომ დაწერა დავით აღმაშენებელმა „გალობანი სინანულისანი“?

რატომ უარყვეს ილიას გზა შთამომავლებმა?

ვინ იყო სტალინი? ნახევარ საუკუნეზე მეტი გავიდა საბჭოთა ლიდერის გარდაცვალებიდან, ინტერესი კი მისი პიროვნებისა და საქმიანობისადმი არ ნელდება.

რატომ ხვდა ასეთი ტრაგიკული ბედი ზვიად გამსახურდიას?

რა იყო ედუარდ შევარდნაძის მიზანი? როგორი სახელმწიფოს მშენებლობა დაიწყო?

რა შემატა საქართველოს ისტორიას მიხეილ სააკაშვილმა?

დამოუკიდებლობადაბრუნებული საქართველოს დღევანდელობაში ეს ყველაზე რთული კითხვებია, რომელთაც პასუხად უამრავი ვერსია გამოუჩნდა. ზოგი უკვე

BRAMS 2023 May
Volume 4, Issue 8
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

არსებობს, ზოგს დრო სჭირდება.

1989 წლის 9 აპრილმა უმთავრესი გარდატეხა მოახდინა ქართული საზოგადოების თითოეული წევრის ცნობიერებაში. ამ სიტყვების წერისას, ალბათ, ჩემულ, მრავლიდან ერთ-ერთ ვერსიას ვაყალიბებ. მახსოვს, რადიოგადაცემა „პიკის საათის“ მორიგი გამოშვება ასეთი ფრაზით დავიწყეთ: „ჩვენი ცნობიერება ორად გაიყო – 9 აპრილამდე და 9 აპრილის შემდეგ“... დღესაც ასე ვფიქრობ.

მოვლენები უსწრაფესად ვითარდება. დამოუკიდებლობასთან ერთად, სახელმწიფო წყობაც იცვლება.

მზად ვიყავით ამისათვის?

ვიცოდით კი, როგორ უნდა გვემოქმედა?

დღეს ასეთ კითხვებზე პასუხი, თითქოს, არსებობს. თუმცა, რამდენად სწორია ისინი?

რუსეთის ფაქტორის სრულად გაუცნობიერებლობამ, საერთაშორისო საზოგადოების მხარდაჭერის ეფემერულმა იმედმა, საკუთარი შესაძლებლობების არასწორად, ხშირად, გადამეტებულად შეფასებამ, ვფიქრობ, დათვური სამსახური გაგვიწია. მიუხედავად ამისა, მაინც შევძელით XXI საუკუნეში შებიჯება დამოუკიდებელი სახელმწიფოს სახით. მართალია, ტერიტორიებდაკარგული, წყობამოშლილი, მაგრამ მაინც დამოუკიდებელი საქართველო გვაქვს. სამი ათეული წელიწადია, ერთი კითხვა მუდამ თან მდევს: მზად არის თუ არა განვითარებული მსოფლიო, რომ ჩვენნაირი პატარა ქვეყანა თავისუფალი, ძლიერი და იმედიანი სახელმწიფოს სახით მიიღოს? მისი სუვერენიტეტი რეალურად აღიაროს? ფაქტია, 1918-ში, მზად არ იყო. ეს ჩვენზე არაა დამოკიდებული. მსოფლიოს ნამდვილ პოლიტიკურ ნებას საქართველოსთან დაკავშირებით, დაახლოებით, 50-70 წლის შემდეგ შეიტყობენ ჩვენი

BRAMS 2023 May
Volume 4, Issue 8
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

შთამომავლები.

1990-იან წლებში ერთმა ფრიად გავლენიანმა პირმა, რომლის ავტორიტეტი თითქმის განუსაზღვრელი იყო, სრულიად გულწრფელად აღიარა: „როცა ამერიკა სახელმწიფოდ ყალიბდებოდა, საზოგადოების ერთმა ნაწილმა ძარცვა-გლეჯვით, უკანონოდ იშოვა პირველი კაპიტალი. თაობებმა კი ეს ყველაფერი დააკანონა, კეთილშობილი თაობები გაჩნდნენ“. ეს პოსტულატი უმტკივნეულოდ, კრიტიკის გარეშე მივიღეთ. ნუთუ, სხვაგვარად არ შეიძლებოდა? იქნებ, მკაცრი და სამართლიანი ხელი უფრო გამოდგებოდა, ვიდრე ანარქიამდე მისული დემოკრატია?

ამას დრო გვიჩვენებს, რადგან... დრო მიდის.

9 აპრილის შემდეგ, ქართულ ჟურნალისტიკაში ის მოხდა, რაზეც თაობები ოცნებობდნენ. როცა სუფთა ჰაერი ვიგრძენით, პროფესიას თავიდან დავეუფლეთ. შანსი გაგვიჩნდა, უფრო საინტერესო გაგვეხადა ჩვენი საქმიანობა. თითქოს, სიტყვამ სხვა ფასი შეიძინა და ნაბიჯიც გადავდგით იმ „ხელისუფლებისაკენ“, რომელსაც მეოთხეს უწოდებენ. რა ძალაუფლებაა ეს? გავლენის ძალაუფლება, კრიტიკის ძალაუფლება. იგი უფრო ღიას ხდის საზოგადოებას, აჯანსაღებს მას, აზრთა ჭიდილს იწვევს.

ძალაუფლება დასახული მიზნის მისაღწევი გზაა. 9 აპრილმა იმდენად დააჩქარა მოვლენები, რომ საბჭოთა იმპერიის კრახი გარდაუვალი აღმოჩნდა. სწორედ ამ გარემოებამ აიძულა „პიკის საათი“ 180 გრადუსით შეცვლილიყო: ისეთი პოლიტიკური პროგრამა გახდა, სადაც ანალიზი და თამამი კრიტიკა ყოველდღიურ, აუცილებელ ნორმად ჩამოყალიბდა. უკვე აღარ არსებობდა დაფარული და აკრძალული თემები. „ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაციაში“ წერია: „ყოველ ადამიანს აქვს უფ-

BRAMS 2023 May
Volume 4, Issue 8
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

ლება მრწამსის თავისუფლებისა და მისი თავისუფლად გამოთქმისა. ეს უფლება მოიცავს ადამიანის თავისუფლებას, დამოუკიდებლად მისდიოს მრწამსს და ეძიოს, მიიღოს და გაავრცელოს ინფორმაცია და იდეები ნებისმიერი საშუალებით სახელმწიფო საზღვრებისგან დამოუკიდებლად“. ეს უფლება მუდამ უნდა ახსოვდეს ჟურნალისტს, რადგან იგი საშუალებას აძლევს, კანონის ფარგლებში ემსახუროს საზოგადოებას და საკუთარ სინდისს. თუმცა, ეს დიდი პასუხისმგებლობაცაა. დემოკრატია და სიტყვის თავისუფლება ანგარიშსწორების საგანი არ უნდა გახდეს.

1989 წლის 9 აპრილის შემდგომ დღეებში ვიგრძენით, ჩვენი ჟურნალისტური საქმიანობით უფრო საჭირონი გავხდით, ვიდრე ადრე ვიყავით. რაც მთავარია, მთელი საქართველო იყო კონსოლიდირებული, ერთიანი, რაც სანატრელი გაგვიხდა მოგვიანებით.

ერთი წლის შემდეგ, 1990 წლის 26 მაისს, გადავწყვიტეთ საქართველოს დამოუკიდებლობის დღე აღგვენიშნა „პიკის საათის“ სპეციალური გამოშვებით. ექვსსაათიანი პირდაპირი ეთერი, რომელიც 25 მაისს დამის 12 საათზე დაიწყო და 26-ის დილამდე გაგრძელდა, საინფორმაციო-მუსიკალური პროგრამის ფორმატში განხორციელებული ყველაზე სრულყოფილი გამოშვება გამოგვივიდა. გარდა იმისა, რომ მასში მონაწილეობა მთელმა ახლადფეხადგმულმა ქართულმა პოლიტიკურმა სპექტრმა მიიღო და აზრთა თავისუფლებას ცენზორი არ ჰყოლია, მუსიკალურადაც ორიგინალურად გადავწყვიტეთ. მთელი გადაცემის განმავლობაში ჟღერდა მუსიკა ცოცხალი შესრულებით, რაც მანამდე არასოდეს გვიცდია. ამასთან ერთად, მსმენელთა სატელეფონო ჩართვები გამოვიყენეთ.

BRAMS 2023 May
Volume 4, Issue 8
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

ესეც იშვიათობა იყო იმ დროს. გადაცემა უპრეცედენტოდ საინტერესო, თან – კორექტული გამოვიდა.

ახლა გამიჭირდება გადაცემის მონაწილეთა გვარების სრულად ჩამოთვლა. ერთ ეპიზოდს გავიხსენებ: სტუმართა შორის უნდა ყოფილიყო საქართველოს მომავალი პრეზიდენტი, ზვიად გამსახურდია. იგი წინასწარ დაგვპირდა სტუდიაში 12 საათზე მოსვლას. მართლაც, 12 საათზე მოვიდა, ოღონდ, 26-ში, როცა გადაცემა უკვე დამთავრებული იყო. ეტყობა, კოლეგამ არ გააფრთხილა, რომ გადაცემა 25-ში იწყებოდა ღამის 12 საათზე. თუმცა, რადგან ბატონი ზვიადი გვეწვია, შემთხვევით ვისარგებლეთ და ერთსაათიანი ინტერვიუ ჩავწერეთ მასთან, რომელიც გადავეცით „პიკის საათის“ ეგიდით გამომავალ ღამის პროგრამაში „კვირაძალს“. სამწუხაროდ, ეს ჩანაწერი შემდეგ გაქრა... ისევე, როგორც ზვიად გამსახურდიას სხვა არაერთი ჩანაწერი.

9 აპრილის ტრაგედიის შემდეგ ეროვნული მოძრაობის ლიდერები, მათ შორის, ზვიად გამსახურდია, საპყრობილეში აღმოჩნდნენ. სწორედ ეს ეპიზოდი გაიხსენა ბატონმა ზვიადმა 1990 წლის 26 მაისს ჩვენთვის მოცემულ ინტერვიუში: „ციხეში ჩემი ყოფნისას „პიკის საათის“ გამოშვებებს ვუსმენდი. იგი სიმართლეს და მიუკერძოებელ ინფორმაციას აწვდიდა მილიონობით მსმენელს“. ამის გამო მადლობა გადაგვიხადა.

„პიკის საათის“ ღამის შემოქმედებიდან კიდევ ერთი, უმნიშვნელოვანესი დეტალი მინდა გავიხსენო. გადაცემაში დებატებიც იყო, ცხარე კამათიც, მუსიკაც და ღიმილიანი წუთებიც. სიმართლე ითქვას, იმ პერიოდში ბოლომდე განთავისუფლებული ჯერ არ ვიყავი შინაგანი ცენზორისგან. როცა ნუგზარ ერგემლიძემ „პიკის საათის“ პირდა-

BRAMS 2023 May
Volume 4, Issue 8
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

პირ ეთერში ლენინზე ანეკდოტების მოყოლა დაიწყო, გავიფიქრე, ახლა დარეკავენ და გაგვითიშავენ ეთერს... არ დაგავიწყდეთ, ჯერაც საბჭოთა ეპოქა იდგა. ჯერ კიდევ მძლავრობდა საბჭოთა მენტალიტეტი.

არავის დაურეკავს!

ლიტერატურა ▫ References

1. 40 წელი – ქართული რედაქცია, რადიო „თავისუფლება“: 1953-1993 (1993), საიუბილეო კრებული, წინასიტყვაობის ავტორი – გულნარა ურატაძე, მიუნხენი: დავით თაბორიძის გამოცემა.
2. ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია https://docs.google.com/file/d/0B1V5H73q-0DiMmFsWjk5STJrbUE/edit?resourcekey=0-BBpiV1AewGfHMpPBzBiSSg
3. ამირხანაშვილი კობა (2015). საქართველოს პარლამენტის წევრები 1990-2015. თბილისი: სს „სახე(ლ)ები“.
4. ბართაია ნომადი (2020). ეროვნული მოძრაობის დღიურებიდან: 1988-1993, თბილისი: „ინტელექტი“.
5. ბამსახურდია ზვიად (დ. 31 მარტი, 1939 – გ. 31 დეკემბერი, 1993) – საქართველოს პრეზიდენტი (1991-1992), მეცნიერი, მთარგმნელი, მწერალი; ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი (1991); ნობელის პრემიის ოფიციალური ნომინანტი მშვიდობის დარგში 1978 წელს (წარადგინა აშშ-ის კონგრესმა). nplg.gov.ge/bios/ka/00000874/
6. გამსახურდია ზვიად (1990). საქართველოს სულიერი მისსია. თბილისი: „განათლება“.
7. გეგეშიძე მიხა (2016). პოლიტიკური დისკოთეკა (რადიო „ამერიკის ხმის“ რეპორტაჟები). თბილისი: „საარი“.
8. დავით IV აღმაშენებელი (XI-XII სს.). გალობანი სინანულისანი. nplg.gov.ge/ebooks/authors/david_aghmashenebeli/galobani%20sinanulisani.pdf

ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

9. ერბემლიძე ნუბზარ (დ. 1 მაისი, 1955) – ქართველი მომღერალი, კომპოზიტორი, სიმღერათა ტექსტების ავტორი, მწერალი, დიზაინერი, პოლიტიკოსი (საქართველოს მე-7 მოწვევის პარლამენტის წევრი (2008-2012)
nplg.gov.ge/bios/ka/00001290
10. ზვიად გამსახურდია: 79 ამბავი (მოგონებები) (2018). შემდგენელები: ნინო ოდილავაძე და კახმეგ კუდავა, თან საკითხავი, თბილისი: „არტანუჯი“.
11. ზვიად გამსახურდია 80 (2019). კატალოგი შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა გიორგი კალანდიამ, თბილისი: საქართველოს ხელოვნების სასახლე.
12. კეკელია ნინო (2018). ბოლომდე სათქმელი სიმართლე (კრებული). თბილისი: „სვეტი +“.
13. ლომოური ნოდარ (2011). საქართველო წარსული საუკუნის ბოლოს და ედუარდ შევარდნაძე. თბილისი: „უნივერსალი“.
14. ნიჟარაძე ენვერ (2016). ზვიად გამსახურდია. თბილისი.
15. სააკაშვილი მიხეილ (2001). გადამწყვეტი ბრძოლა საქართველოსთვის: სტატიები, პუბლიკაციები, გამოსვლები. რედაქტორი – დავით ზურაბიშვილი, თბილისი.
16. სააკაშვილი მიხეილ (2019). ძალის გამოღვიძება. რედაქტორი – მიხეილ ანთაძე, თბილისი: საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
17. სანებლიძე არმაზ (2018). ეს იყო (პუბლიკაციები ედუარდ შევარდნაძეზე). რედაქტორი – ნუგზარ ფოფხაძე, თბილისი: „ფავორიტი სტილი“.
18. სტალინი, იოსებ ჯუღაშვილი (დ. 21 დეკემბერი, 1878 – გ. 5 მარტი, 1953) – პოლიტიკოსი, რევოლუციონერი, პროპაგანდისტი, სსრკ ბელადი, ავტორი, მწერალი, გამომცემელი.
nplg.gov.ge/bios/ka/00008969/
19. შევარდნაძე ედუარდ (დ. 25 იანვარი, 1928 – გ. 7 ივლისი, 2014) – ქართველი პოლიტიკოსი და სახელმწიფო მოღვაწე, საქართველოს მე-3 მოწვევის პარლამენტის თავმჯდომარე (1992-1995), საქართველოს პრეზიდენტი (1995-2003).
nplg.gov.ge/bios/ka/00001162/
20. შევარდნაძე ედუარდ (2003). დიდი მაგალითები. შემდგენელ-რედაქტორი – კობა იმედაშვილი, თბილისი: „ჯი ეი თი“.

ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

21. შევარდნაძე ედუარდ (2006). ფიქრი წარსულსა და მომავალზე: მემუარები. მთავარი რედაქტორი – კობა იმედაშვილი, თბილისი: „პალიტრა L“.
22. შევარდნაძე ედუარდ (1992). ჩემი არჩევანი: დემოკრატიისა და თავისუფლების დასაცავად. თბილისი: „განათლება“.
23. შველიძე ერეკლე (2022). საქართველოს საგარეო ორიენტაცია და პოლიტიკა ზვიად გამსახურდიას მმართველობის პერიოდში (მონოგრაფია). თბილისი: „მერიდიანი“.
24. შონია ჯემალ (2020). სიმართლე და სიცრუე ქართული სახელმწიფოსა და დემოკრატიის თანამედროვე პრობლემებზე. თბილისი: „უნივერსალი“.
25. ჭავჭავაძე ილია (1862). საქართველოს მოამბეზედ https://iliachavchavadze1837.wordpress.com/2013/11/12/saqarthvelos-moambezed/
26. ხაზის რადიო – ქართული პრესა 1918-1921 წლებში (18 მაისი, 2018). ავტორები – ნინო დათუკიშვილი და ეკა ტალახაძე, გადაცემის სტუმარი – მარი წერეთელი https://1tv.ge/audio/khazis-radio-qartuli-presa-1918-1921-wlebshi/
27. ჯანელიძე ოთარ (2008). ილიას გზა. ჟურნალი „ანალები“, №2.
28. De Graff, D. (2020). Rediscovering ‘Europe’s Hidden Gem’. *BRAMS*, 1(2), 83–113. https://doi.org/10.67363/qx0sysy8
29. Nadare, Maia (2021). *Deontology through the international media law*. Tbilisi: Publishing House Universal (In Georgian).
30. Nadare, Maia (2020). *The Media Mill: Political Communication*. Tbilisi: Publishing House Universal (In Georgian).
31. Zurabishvili, Nana (2019). *From the Iron Curtain to the Silk Road: Eduard Shevardnadze’s political career*. Compiled by Nana Zurabishvili, translated in English by Irakli beridze, edited by Susanne Chanon, Tbilisi: Manana Shevardnadze & Cezanne.
32. Universal Declaration of Human Rights (UDHDR). United Nations: Peace, dignity and equality on a healthy planet https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)